

Idő-keretmondatok*

1. Bevezetés. – Ebben az írásban hosszas előkészítés (**1–3. pont**) után az idő magyar nyelvbeli kifejezéséről, pontosabban: az idő morfológiai kategóriájának, igealakoknak a mondatba és szövegbe való beépüléséről kívánok szólni. Ezen, vagyis az igealakok egészének figyelembevételén túlmenően azonban a cikk nem morfológiai indíttatású. Egyáltalán nem foglalkozik az igealakok tagolásának és hangzásának kérdéseivel, nem tárgyal morfofonológiai problémákat, nem vizsgálja az igei paradigma állományát.

Az **1. pont**ban érintőlegesen szóba kerülnek az aspektualitás bizonyos mozzanatai. A bevezetésképpen aspektuális minősítésekre adandó példák és megjegyzések jelentősége csupán annyi, hogy – mint később meglátjuk – az alárendelt tagmondatok aspektusértéke,

* Köszönöm PERÉNYI DÓRA, SCHILLER JUDIT, DÖMÖTÖR ADRIENNE, FARKAS TAMÁS és JUHÁSZ DEZSŐ segítségét, valamint lektorom munkáját és hasznos javaslatait.

aspektuális jellemzői hatással lehetnek a mondat időértékére is. Az első pontot át is ugorhatja az olvasó, aki a későbbi példák mellékmondatainak aspektuális jellemzéséhez ezt a bevezetést nem érzi szükségesnek. – A következő részekben először (2. pont) a központi téma megszorítása, illetve szakirodalmi hivatkozások, kapcsolódási pontok feltüntetése után a *k e r e t m o n d a t* fogalmának használatát és a fogalom szűkítésének egy lehetőségét bocsátom előre. A 3. pontban az idő kifejeződésének részint kézen fekvő, részint talán ritkábban tudatosuló eseteinek szemléltetése után megjelölöm a gondolatmenet lényegi kiindulópontját, a figyelmet a szokásos minősítés szerinti *f ő m o n d a t* temporális hatására fordítva. – Érdemi tárgyalásnak a 4–10. pontot szánom. A 4. pontban a főmondatok kevéssé tartalmas használatára idézek néhány – a jelen írás szempontjai szerint – heterogén példát. Az ezt követő (5–10.) pontokban pedig azt vizsgálom általam tipikusnak tartott példákon, miképpen befolyásolhatja az egyébként szinte tartalmatlan főmondat a mondategész időértékét, illetve – kisebb részben – azt, hogy ennek a befolyásolásnak a lehetősége mennyiben függ a mellékmondat aspektuális jellemzőitől. – Az utolsó (11.) pont röviden újra megfogalmazza a cikk legfontosabb állításait, majd egy összefoglaló jellegű (összetett) példamondattal lezárja az írást.

Élni fogok a folyamatos és befejezett pólusok szerinti besorolásnak, illetve a két pólushoz kapcsolható kérdések feltevésének a lehetőségével. Mint már kitűnt, a telikus és atelikus minősítésre is szükségem lesz. Mindamellet alább meghatározások helyett csak példamondatokkal szemléltetem néhány terminus technicus használatát. A példák szándékom szerint egyúttal azt is szemléltetik, hogy egy-egy konkrét aspektuális minősítésnek különféle szerkezetű mondatok is megfelelőhetnek.

Nem telikusak (tehát atelikusak) ezek a mondatok: *Ott megy Jancsi a túlsó oldalon. Énekel. Süit a nap. Meleg van. Jancsi és Ica leveleznek. A tetőt oszlopok tartják.* Az iménti mondatok egyik része (a *megy*, a *levelez* igékkel) dinamikus, cselekvést, aktivitást jelenít meg; más része (a *süit*, a *van*, a *tart* igékkel) aspektuális értelemben statikus. Megismétlem, hogy kétségkívül együvé sorolhatók viszont mindezek abban a tekintetben, hogy egyikük sem telikus. – Az iménti hat atelikus minősítésű mondat egyúttal folyamatos is. Az atelikus szituáció, mint ismeretes, nem kvantálható (vö. pl. KIEFER FERENC, Telikus és atelikus szituációk. In: Uő 1983: 156–60). Cél, eredmény, végállapot elérését vagy ahhoz való közeledést, annak anticipálását ezek a formák, ezek a mondatok nem fejezik ki. Az újabb szakirodalom, azt hiszem, összhangban van azzal, hogy a VENDLER-féle cselekvések (pl. ezek: *Éva fut; Klári ír, Péter kapál, János gitározik*) atelikusak.

A kvantálhatóság lehetőségének a hiánya tehát nemcsak a dinamikus szituációk egy részét, hanem a statikus szituációkat is jellemzi, például ezeket: *Tudjuk, hogy ősz van. Érez-zük. Hűvös van. Napok óta köd ül a tájon. – Sejtették ők, hogy a doktornő beteg. Sőt, biztosak voltak benne. – A tájat hó borítja. – Jók – éppen kvantálhatóságuk folytán – a következő (nem statikus, nem is atelikus, hanem telikus szituációt kifejező) mondatok is: *Egyre javul a víz minősége. Fokozatosan süllyed a színvonal. Érzékelhetően emelkedik a hőmérséklet.* Nem kifogástalanok viszont ezek a mondatok: **Egyre látjuk. *Lassan-lassan azért tudjuk. *A medence fokozatosan tele van langyos vízzel.* Ezek sem meggyőzően jók: **Fokozatosan sétálunk a parton. *Fokozatosan kártyáztak a konyhában. *?Érzékelhetően sakkoznak.* A *lát*, a *tud*, a *(tele) van* igék statikus mondatokban használatosak, a *sétál*, a *kártyázik*, a *sakkozik* igék pedig atelikus dinamizmust tükröznek. Aktivitást, cselekvést, történést, kifejező dinamikus, de nem célirányosnak gondolt, nem határpontos szituációt kifejező mondatokban szokásosak. Éppen ezért nem illenek – vagy ezért sem illenek – össze a változás jelentéselemét tartalmazó határozókkal.*

A belső időszerkezettel és az intenzitás valamilyen idővonatkozásával is kapcsolatos bonyolultabb korlátozás miatt nem helyesek az ilyen mondatok sem: **Javában hideg van.*

*A tetőt javában borítja az élénkpiros cserép. MALECZKI MÁRTÁTÓL idézem, egyetértőleg, hogy a „négy Vendler-osztály közül az állapot és cselekménypredikátumok atelikusak (pl. *tud, hall, szeret, intelligens ... fut, táncol, verset ír*), a teljesítmény és eredménypredikátumok pedig telikusak (pl. *épít egy házat, fut három kört, győz, megérkezik*)” (MALECZKI 1998: 269). Telikusak a teljesítményeknek megfelelő, azok alapformájából levezethető progresszív formák is (bárhogy nevezzük, bármilyen tágabb osztályba soroljuk is őket): *'Vitte 'föl a 'hegyre a 'szerszámokat*. Ezek – különféle leírásokban egyaránt – egyúttal folyamatosak is: a progresszív minősítés a folyamatosnál több sajátosságot rögzít („alosztályoz”).

Alapvetően a) a teljesítményeket és b) az eredményeket a tágan értelmezett befejezett – nemfolyamatos – szituációk (eseményszerűségek) alosztályainak fogadhatjuk el: a) *Már felment a tetőre*. ab) *Ment már fel a tetőre*. b) *Már elérte a csúcst*. bb) *Érte már el a csúcst*. – Az ab), bb) példákknak egyébként szerintem (a nemfolyamatos vagy a tág értelemben befejezett minősítést pontosítva, szűkebben) „meghatározatlanul közlő” aspektusértéket tulajdoníthatunk (vö. WACHA 2001: 75–82). A meghatározatlanul közlő aspektusérték (a megnevezés által minősített formákat illetőleg) azonos alkalmazású a szokásosabb „egzisztenciális olvasat”-tal, feltéve, hogy ez a besorolás az adott mondat belső időszerkezetére vonatkozik: ha a mondat adott elrendezése, megformálása „szituációk fölötti egzisztenciális kvantifikációt fejez ki” (MALECZKI 2001.). – Ritkán esik szó a meghatározottan közlő (pl. *Máris 'voltam a 'helyszínen, 'János 'volt 'Celldömölkön; [Képzeld,] tegnap 'voltam 'Celldömölkön; Ilonka már 'volt is 'Veszprémben; Pista már 'volt 'vételezni; Juli már 'járt a 'központban; 'Voltam 'megnézni a 'varjút; [Friss vagyok], 'voltam 'síelni*) és a meghatározatlanul közlő (*'Volt már János Celldömölkön, 'Volt már Pista vételezni máskor is, 'Járt már Juli a központban, Láttam én már karón varjút, 'Síeltem én már*). A meghatározatlanul közlő és a meghatározottan közlő aspektusok egyaránt a nemfolyamatos aspektus alosztályai. Lényeges azonban tudni, hogy a meghatározatlanul közlő igen, a meghatározottan közlő aspektus pedig nem azonosítható az egzisztenciális aspektussal (vö. WACHA 2001: 72–82).

Telikusak és folyamatos aspektusértékűek ezek a mondatok: *Már javában szedték le az állványzatot. A szél egyre csak erősödött. – Még mindig fogy az erdő. – A folyó még mindig csak egyre árad. – A vihar egyre erősödik és terjed. – A zaj csak nő és nő. Húzódik össze a bőr a seb helyén. – Sodródik le a kocsi a pályáról. – Lassan-lassan azért javul az idő. – Folyik szét a tej az asztalon. – Olvad a hó. A kezem hétkor már dagadt, tízkor, tizenegykor is dagadt, délben már nem tudtam felhúzni a kesztyűt. Nyolcadikán, kilencedikén és tizedikén a folyó már apadt, ma reggel is apadni látszott. – Hízunk. – A telikus szituáció (eseményszerűség), mint ismeretes, kvantálható, a szituáció belső idejének megfelelő időszegmentumon belül felvett különböző időpontokban más és más stádiumban lévő, de – folyamatosság esetén – azonos formával tükrözhető állapotváltozásnak felel meg, elkülöníthető rész-időszegmentumokra és időpontokra külön-külön is fennálló érvényességgel. (Vö. pl. GYURIS 1998: 42).*

Egyaránt telikus a következő két mondat: *Ment a lépcsőn le a Dunához. Lement a lépcsőn a Dunához*. Az első mondat itt telikus és (szemantikai értelemben jelölten) folyamatos aspektusértékű, progresszív; a második mondat, amellet, hogy telikus, befejezett aspektusértékkel bír. – Másfelől, az itt következő két mondat egyaránt atelikus: *Sétáltak éppen a parton. Sétáltak egyet a parton*. Az első mondat itt folyamatos, a második befejezett aspektusértékű, de telikusnak egyik sem minősíthető. – Folyamatos aspektusú ez a mondat is: *Javában főzte az ebédet*. Befejezett aspektusú ez az igekötős ígét tartalmazó mondat: *Megfőzte az ebédet*. Befejezett aspektusúak a következő, igekötőtlen ígét és különféle jellegű határozatlan tárgyat tartalmazó mondatok is: *Főzött egy kis krumplicevest is, másnapra. Vettek egy autót. Kerített egy fűrész. Beteget jelentett. A megrendelést ... szornírozták*.

– Folyamatos aspektusúak ezek a határozott vagy határozatlan tárgyat és ugyancsak igekötőtlen igét tartalmazó mondatok: *Öntözte ott szépen a virágokat. Előadást tartott éppen az iskolában. Zongorát hangolt a szomszédban.* Befejezett aspektusúak ezek a mondatok, igekötőtlen vagy igekötős igével: *Szerzett valahonnan egy csavarhúzó. Vállat rántott. Megrándította a bokáját. Összehúzta a szemöldökét. Döntött.* – Folyamatos aspektusértékű ez: *Nadrágot vasalt.* Befejezett aspektusértékű emez: *Nadrágot vett.*

A következő két mondat (különbségeik mellett) egyaránt nemfolyamatos aspektusú: *Fél óra alatt meg is főzte az ebédet. Főzte meg az ebédet fél óra alatt is.* A magyar nyelvű morfémákra (igetővekre), igékre, igealakokra, szerkezetekre, mondategységekre vagy mondatokra vonatkoztatott *nemfolyamatos* minősítés tehát – itt nem részletezendő álláspontom szerint – általánosabb érvényű, tágabb értelmű, mint a *befejezett aspektusértékű* vagy *befejezett aspektuspreferenciájú (alapértékű)* minősítés (vö. pl. WACHA 1989., 2001: 64–82). – Minthogy ezt a megkülönböztetésemet elfogadottnak nem gondolom, kifejezhetem magam úgy is, hogy megkülönböztetek a) csak tág értelemben befejezett (azaz nemfolyamatos) és b) speciális értelemben befejezett (egyébként: egyúttal szintén nemfolyamatos) szegmentumokat. Az utóbbiak specifikus idővonatkozás lehetőségét/meglétét is feltételezik (vö. WACHA 1989: 297). Ez a különbségtétel, mint utaltam rá, a teljesítményt és az eredményt kifejező mondatokon belül is érvényes.

2. A tulajdonképpeni témát, mint mondtam, a **4–10.** pontokban fejtem ki. A kevésbé tartalmas főmondatokat tartalmazó összetett mondatok jellemzéséből kiindulva olyan mondategységeket vizsgálok, amelyekben a rövid főmondat a mondategész időértékét figyelemre méltó módon és mértékben befolyásolja. A szóban forgó főmondatokat nevezhetjük idő-keretmondatoknak vagy időárnyaló keretmondatoknak.

A t é m a kapcsolódik a t e m p o r a l i t á s és az a s p e k t u a l i t á s magyar nyelvbeli jelenségeinek m o n d a t s z i n t ű v i z s g á l a t á h o z és az ige szemantikájának különféle vizsgálataihoz; a külső idő és a belső idő vizsgálatához. A kérdés bizonyos összefüggéseit és korábbi történetét érintettem a következő helyeken: WACHA 2001: 37–47, 82–100, valamint 2004: 390.

Alaposabb és különféle szempontú tájékozódást – esetleg egyes állítások alátámasztását vagy vitatását – teszük lehetővé az érintkező területeken a feltárt nyelvi anyag, az elméleti általánosítások, elemzések és a további szakirodalom megadása révén is például a következő, az elmúlt években született vagy közzétett írások: KRÉKITS 1997., JÁSZAY 2000., LENGYEL 2000., BALOGH 2000., SZILI 2001., PADUCEVA 2001., GYURIS 2003., VARASDI 2003., É. KISS 2004., PÁTROVICS 2004., KATHI 2004., KIEFER–GYURIS 2006. Elkészült a közelmúltban a következő: VARASDI 2006. Az aspektus kérdésével több tanulmány foglalkozik például az „Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből” című (BAKRÓ-NAGY–BÁNRETI–É. KISS szerk. 2001.), KIEFER FERENC tiszteletére megjelentetett kötetben, így ALBERTI GÁBOR, MALECZKI MÁRTA, PIÑÓN KRISTÓF tanulmányai; ezeket a magam részéről eddig nem tudtam kellőképpen feldolgozni. A formalizálásra törekvő tanulmányok szerzői olykor (a vizsgált nyelv megismerésének célja mellett) a „fordítás” (átváltás) gondoljaival is szembesülnek: két jelrendszer, egy természetes és egy mesterséges nyelv problémáit kell megfejteniük, megoldaniuk. Mindez az olvasóktól is erőfeszítést igényel.

TÓTH JÓZSEF 76 magyar és 67 német igét, szerkezetet vett szemügyre: olyanokat, amelyek szerinte a 'történés' fogalomkörébe sorolhatók. Ezek között szerepel az alább említendő *előfordul* ige és a szintén ide vonható *van eset* konstrukció (TÓTH 2004.). Könyvében HEGEDŰS RITA foglalkozik a „helyzetek tipológiájával”, a predikátumtípusokkal, predikátumtípus és az akcióminőség összefüggéseivel; külön fejezetet szentel az események

belső időszerkezetének (HEGEDŰS 2006: 224–5, 235–6, 249–57). Az oktatás szempontjai is motiválják a következő, a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet On-line Módszertani Folyóiratában közzétett tanulmányt: NÉMETH é. n.).

A mondat külső időszerkezetéről írva korábban KIEFER ismertette a referenciaidő fogalmát (KIEFER FERENC, Az aspektus és a mondat szerkezete. In: KIEFER szerk. 1992: 804–5). Ezt a fogalmat sem elemzem, de ennek konkrét nyelvi megvalósulása jelen írás sok példamondatának is jellegzetes és szembeszökő eleme. Nevezetesen a referenciaidő sajátos megadás-, illetve finomításmódját láthatjuk majd a *Volt úgy, hogy... Az volt, hogy... Úgy volt, hogy...* jellegű, redukált főmondatokban. Rövid, egyszerű szerkezetű, szóbeliség esetén sokszor feltehetőleg „gyorsan ejtett” főmondatokról van szó, melyeket azonban HADROVICS LÁSZLÓ és HAADER LEA szóhasználatára támaszkodva itt majd keretmondatoknak is nevezek.

3. Az idő kifejeződésének sokrétűsége. – Az idő fogalmi-szemantikai kategóriájának vagy mezejének eszköztárában (vö. újabban pl. KATHI 2004: 7) ismertebb elemek a következők: az igeidő morfológiai kategóriája (*beszélt, beszél, beszélni fog*), a különféleképpen megformált időhatározók készlete és használata (vö. *Tavasza az erkélyen tanult. – Mosogatók között zenét hallgatott. – Most szép lenni katonának! – Szerdára Jolán is megérkezett. – Hatodikára minden kész volt, hetedikén megjöttek a gyerekek. – Mihelyt odaért, rágyújtott. – Valahányszor odajött, rágyújtott. – Minden vasárnap kirándultak*).

Külön vizsgálható a külső idő (vö. pl. KIEFER 1984.). A külső időt jelölő eszközök (pl. igeidő, időhatározó) és az aspektualitás eszközei a mindenkori szövegben kölcsönhatásba léphetnek; ezt mutatják példaképpen a következő szembenállások: *Akkor már ’ment ’be a vízbe: Addigra (akkor) már bement a vízbe: Akkor már be-bement a vízbe. Akkor már a vízben volt: Addigra már ’ volt a vízben. [De már kijött]. – Akkoriban is be szokott menni a vízbe: Akkor is betalált menni a vízbe.* – Az igeidők és az időhatározók persze nem adják ki az időt kifejező eszközök összességét, még az aspektualitás futólag érzékeltetett eszközeivel együttműködve sem.

A különféle szintaktikai szerkezetekben szereplő szavak lexikális jelentésének és a szintaktikai szerkezeteknek a szabályszerű kapcsolódása révén a határozókon túl más mondatrészekbe is behatol az idő, azaz ezek is hozzájárulhatnak a kifejezett szituáció idejének pontosabb megragadásához. – Az idő kifejezésében alkalmilag szerepet játszhat az alany (szintagmája): *Az a nyár is tanulással telt. A következő ősz is a tanulás ment el.* Szerephez juthat az idő kifejezésében a tárgy is: *2004 tavaszi hónapjait Anita színtén céltudatos tanulással töltötte. 2005 januárját és februárját is a felkészülésre fordította.* A szituáció idejét adhatja meg olyan vonzatszerűen használt határozó is, amelyet nem tekinthetünk (Mikor? kérdésre felelő) időhatározónak: *Végigdolgozott vasárnapjával Juli összeszedett egy kis nyugalmat. – Péter a hétfő reggeli szokásos két órás edzéssel kezdte a hetet.* Időhatározó és alany, tárgy, nem időfele határozó kombinálódhat is az idő kifejezésének szolgálatában: *Augusztusban a szombat délutánokat már a parton töltötték. Szeptemberben – ki hitte volna – a déli órákat is tanulásra fordította.* Az idő kifejezésének (kifejeződésének) eszköztára azonban ezzel aligha merült ki.

A továbbiakban először futólag a mellékmondat modalitását befolyásoló főmondatok ismert szerepéről szólunk, majd bizonyos főmondatoknak a mellékmondat időértékére való – hasonló – kihatását tárgyaljuk. A mondatok időértékét befolyásoló eszközökről szólunk tehát, a mondatok időértékét befolyásoló olyan (összességében szintaktikailag jellemezhető) eszközökről, melyeknek példái fenti bevezetőnkben nem szerepelnek.

4. A súlytalan főmondatokról. – Tudjuk, az összetett mondatnak – az így szerkezeti helyzete révén nevezett – főmondata nem mindig valóságosan a fő, a legfontosabb, azaz nem mindig a lényegi mondandónak a helye. Bemutat ilyen – redukált tartalmú – főmondatból álló mondat-egységeket például HADROVICS (1969: 224–8) és ELEKFI (1998: 59). HAADER LEA írja: „Vannak ... olyan tartalomkifejtő tagmondat-egységek, amelyek egy igen általános jelentésű főmondati állítmány (cselekvés, történésfogalom) tartalmi kereteit töltik ki” (HAADER 2000.). *A vitéz azt csinálta, hogy előkapta a szablyáját. Az történt, hogy már augusztusban leesett a hó.* HAADER ilyen s hasonló példákkal azt demonstrálja, hogy az általános tartalmú, illetőleg tartalmilag szinte üres állítmány lényegi tartalommal való feltöltésének gyakran az alanyi vagy a tárgyi mellékmondat a helye. A redukált tartalmú főmondatokat keretmondatoknak nevezhetjük.

Jellemezzük most itt is röviden egy az idézetekhez sok tekintetben hasonló mondatot. *Az történt, hogy a szomszéd Pista bácsi a múlt hónapban ágynak esett.* Ezen a mondaton belül a lényegi mondandó, s mindazok a tartalmas szavak, illetve szószervezetek, amelyeket a valóság valamilyen elemére lehet vonatkoztatni, az alanyi mellékmondatban vannak (*a szomszéd Pista bácsi a múlt hónapban ágynak esett*). A főmondat (*Az történt*) itt is úgyszólván mellékes, már-már elhagyható, az átadandó információt egy ilyen mondat is tartalmazná: *A szomszéd Pista bácsi a múlt hónapban ágynak esett.* A főmondat csak mintegy beleilleszti a szövegbe a mondat egészét, némiképp redundáns módon a beszélőnek a mondatokhoz való viszonyát fejezi ki, illetve az esemény időértékét rögzíti. Nyomatékot is adhat az ilyen főmondat az egész mondat modalitásának, szembeállítással kiemelve például azt, hogy nemcsak gyanítható, hogy Pista ágynak esett, nem is csak *azt hiszem*, hogy Pista ágynak esett, hanem *az történt, hogy Pista ágynak esett*. Hogy alanyi, tárgyi vagy határozói mellékmondatba kerül a mondandó fő része, az nem kis mértékben a főmondati ige vonzatstruktúrájából adódik: az *úgy tűnik, azt mondják, annyit tudok* főmondatok egyképpen elsősorban a mellékmondat tartalmához való beszélői attitűdöt, fejezik ki.

A főmondat, mint ismeretes, sokszor az egész mondat modális értékét meghatározza, de az alárendelt mondat modális értékét külön is befolyásolhatja. Ez akkor is igaz, ha a főmondat a mellékmondatnak a modális alapértékét nem változtatja meg. A kijelentő mondat például kijelentő mondat marad, de azért az állítás „szilárdságfoka” más és más a következő mondatokban: *Megfázott : Azt hiszem, megfázott : Biztos, hogy megfázott : Tény, hogy megfázott.* A fentiekhez némiképp hasonlóak azok a mondatok, amelyekben a főmondat szintén nem mutat be önállóan valamilyen eseményt, hanem – lényegében – a mellékmondatban leírt cselekvés, cselekvések idejének képzetét módosítja, pontosítja, esetleg pontatlanítja: kifejezetten bizonytalanná teszi. Olyan mondatokra gondolok, mint ezek: *Volt úgy, hogy rosszul lett az utolsó pillanatban. Volt úgy, hogy megette az egész kenyert. Volt úgy, hogy elfelejtette megírni a leckét. Volt úgy, hogy Ildi már ment ki a kapun, mikor Tóni feltűnt az utca végén.* Az iménti mondatban például az egyik mondat-egység önmagában folyamatos, progresszív: *Ildi már ment ki a kapun*, a másik befejezett aspektus-értékű: *Tóni feltűnt az utca végén*: a főmondatnak meghatározatlanul közlő aspektusértéke, „egzisztenciális olvasata” (*Volt úgy*) mind a kettőre vonatkozóan bizonytalan (időben specifikálatlan).

Induljunk azonban ki az *úgy* talán kézenfekvőbb használatának példáiból. *Úgy énekelt, mint egy pacsirta. Úgy volt becsomagolva minden, ahogy kell.* Ezekben a mondatokban az *úgy* kétségkívül a módot kifejező mellékmondatra utal. Az *úgy* állapothatározói mondatok utalószavaként is szerepelhet: *Úgy feküdt ott, ahogy ott hagyták. Minden úgy maradt, ahogy volt.* Kézenfekvő az is, hogy a következményes mellékmondatokat módhatározóiaknak, fokhatározóiaknak, állapothatározóiaknak tekintjük: *Úgy énekelt, hogy az embernek elfacsarodott a szíve. Úgy megütötte szegényt, hogy az elesett.*

5. Az idő meghatározottságáról és ennek hiányáról. – Az alábbi táblázat második oszlopának mondatait olvasva az lehet az első benyomásunk, hogy ezekben is egyszerű (módot kifejező) módhatározói mellékmondatokkal van dolgunk, amelyeket az uralkodó nyelvszokásnak megfelelően szintén a főmondat *úgy* utalószava jelez előre. Mindazonáltal – a forma és a felhasznált szavak ellenére – az itt következő mondatsorok második mondataiban valójában nem valódi módhatározói mellékmondatokkal van dolgunk. A mondatsor harmadik mondatában pedig már a forma sem emlékeztet módhatározói alárendelésre.

1. táblázat

Időt elbizonytalanító főmondatok (*Volt úgy, hogy...; Volt, hogy...*)

Besorolások, jelölések	Egyszeri, a beszédidőt megelőző meghatározott vagy meghatározható időszegmentumhoz kötődő eset (cselekvés, történés, esemény)	Egyszer vagy inkább többször, a beszédidőt megelőző meghatározatlan időben lejátszódó esetek	
1.	<i>Megette az egész kenyeret.</i>	<i>Volt úgy, hogy megette az egész kenyeret.</i>	<i>Volt, hogy megette az egész kenyeret.</i>
2.	<i>Elmentek moziba.</i>	<i>Volt úgy, hogy elmentek moziba.</i>	<i>Volt, hogy elmentek moziba.</i>
3.	<i>Megütötte Lacikát.</i>	<i>Volt úgy, hogy megütötte Lacikát.</i>	<i>Volt, hogy megütötte Lacikát.</i>
4.	<i>Többször is megütötte Lacikát.</i>	<i>Volt úgy, hogy többször is megütötte Lacikát.</i>	<i>Volt, hogy többször is megütötte Lacikát.</i>
5.	<i>Ebéd után sétáltak egyet.</i>	<i>Volt úgy, hogy ebéd után sétáltak egyet.</i>	<i>Volt, hogy ebéd után sétáltak egyet.</i>
6.	<i>Teletömte a vödört hulladékkal.</i>	<i>Volt úgy, hogy teletömte a vödört hulladékkal.</i>	<i>Volt, hogy teletömte a vödört hulladékkal.</i>
7.	<i>Én már mentem lefelé, mikor ő bejött a kapun.</i>	<i>Volt úgy, hogy én már mentem lefelé, mikor ő bejött a kapun.</i>	<i>Volt, hogy én már mentem lefelé, mikor ő bejött a kapun.</i>

Az egyszer vagy inkább többször, meghatározatlan időben lejátszódott esetek kifejezésére szolgáló mondatok *hogy* kötőszavát könnyen fölcserélhetjük a rendszeresebben és szinte kizárólagosan időre utaló *amikor* vonatkozó névmási határozószóval: *Sütött a nap.* > *Volt, hogy sütött a nap.* > *Volt, amikor sütött a nap.* – *Játszottak is.* > *Volt, hogy játszottak is.* > *Volt, amikor játszottak is.* *Volt, amikor Julis javában teregetett, amikor az előszobában megszólalt a telefon.* > *Volt, hogy Julis javában teregetett, amikor az előszobában megszólalt a telefon.* Hasonlóképpen: *Volt, amikor megette az egész kenyeret.* *Volt, amikor elmentek moziba.* *Volt, amikor megütötte Lacikát.* *Volt, amikor többször is megütötte Lacikát.* *Volt, amikor ebéd után sétáltak egyet.* *Volt, hogy én már mentem lefelé, mikor ő bejött a kapun.* – Ez utóbbi mondatok kötőszava (az *amikor*) tehát világosan időhatározói mellékmondatra és az egyidejűség vagy közelidejűség (rákövetkezés, megelőzés) kifejezéseire emlékeztet (ilyenekre: *Amikor beszélgettünk, nagy volt a zaj.* *Amikor belépett, meglátta az új szőnyeget*), annak ellenére, hogy a fentebb például hozott *amikor*-os mondatokban nincs két nyilvánvalóan elkülöníthető valóságos cselekvés, történés, esemény, amelyeknek köl-

csönös időbeli viszonya szóba jöhetne. Az esemény idejének hasonló elbizonytalanítására szolgál néhány más igénk is (vö. HADROVICS 1969: 225; ELEKFI 1998: 61). – A főmondatban szereplő *megezik, előfordul* igék nem „újabb” cselekvést, újabb történést fejeznek ki, hanem a mellékmondat igéje (máskor egyszerűen valamely nomen actionis) által kifejezett cselekvés, történet idejének bizonytalanságát, feltehető többszöriségét és feltehető ritkaságát sugallják: *Előfordult, hogy megette az egész kenyeret. Előfordult, hogy elmentek moziba. Előfordult, hogy megütötte Lacikát. Előfordult, hogy többször is megütötte Lacikát. Előfordult, hogy ebéd után sétáltak egyet. Előfordult, hogy én már mentem lefelé, mikor ő bejött a kapun. – Előfordult szóváltás is köztük. ~ Előfordult, hogy összevitakoztak.*

Megjegyezem, hogy – mint ez VARGA LÁSZLÓnak az 1990-es években tartott előadásában, illetve cikkében (1997.) is olvashatjuk –, SIMONYI ZSIGMOND még az *előfordul*-nak az 1880-as években már ritkuló, de a mainál érezhetőleg gyakrabban használt, fordított sorrendű formáját emelte ki egy cikkének már címében is: SIMONYI, Fordul elő: SIMONYI 1884. Vö. még pl. VARGA 1991.). SIMONYI e fordított szórendű formát értelmezve FINÁLY HENRIK latin szótárának előszavából idézte a következő mondatrészletet: *mi már régóta fordul elő* (SIMONYI 1884: 363). A cselekvés idejének és hányszoriságának bizonytalansága itt egyszerre adódik a szójelentésből és a „partitív” elrendezésből (a szörendből). Ma – ami az *előfordul* igét illeti – alapvetően a szójelentésnek, az ige jelentésének a része az „időbeli partitivitás”, az időbeli viszonylagos meghatározatlanság, nem specifikus jelleg. Ugyan ma is *előfordul a fordul elő* elrendezés, de ma már csak az említett (temporális) motívumon túlmenő, speciális okok (tagadás, valamely mondarésznek a fókuszba helyezése révén való szembeállítás) esetén alkalmazzuk ezt a sorrendet.

6. Az alábbi pontban *Az volt, hogy* kezdetű mondategészekről kívánok szólni, a *Volt úgy, hogy* és az *Úgy volt, hogy* kezdetű mondategészekkel való egybevetéssel. Foglalkozom továbbá ezeknek a módhatározói mellékmondatot bevezető tagmondatoktól való elválasztásával, az *Úgy volt, hogy* és a *Volt úgy, hogy* keretmondatok múlt idejű és más idejű igét tartalmazó mellékmondatokkal való használatával.

Manapság növekvő gyakorisággal fordul elő talán az is, hogy hangsúlyos (főnévi) mutató névmással előre jelzett alanyi mellékmondatba tesszük a lényegi közölni valót: *Az volt, hogy bementünk Jánosékhoz. Az volt, hogy megfáztam.* Az ilyen mondatok rendszerint egyszeri eseményre vonatkoznak, gyakran (magyarázatképpen) már előadott dolgok előzményeire. *Ott álltál a buszmegállóban. Igen, az volt, hogy az orrom előtt ment el a kilenc óra tízes.* Ha a mellékmondat nemfolyamatos – a) speciálisan befejezett, b) konkrét közlő vagy c) általános közlő – aspektusértékű, a két mondat egyégyüttese mintegy a „befejezett múltnak” (régimúltnak, plusquamperfectumnak) megfelelő értéket adhat, vagyis: a szerkesztésmód az elbeszélés menetében már mintegy „elhagyott” időszakmentumra vagy időpontra való „visszakapcsolást”, visszatérést, időbeli visszalépést tesz lehetővé. Igaz, a paradigmaticus szóalak szintje fölötti (szintaktikai) szerkesztettség fokán: a) *Az volt, hogy ő már kinyitotta a konzervet.* b) *Az volt, hogy ő már volt a boltban.* c) *Az volt, hogy volt ő már ilyen boltban; Az volt, hogy ő már nyitott ki ilyen konzervet.* – Ha a mellékmondat jelölten folyamatos (progresszív vagy statikus), akkor hasonló „plusquamperfectum-szerű” jelentés rendszerint nem áll elő: *Az volt, hogy mentünk az utcán, s egyszer csak elaludtak a lámpák. Az volt, hogy Anita náthás volt éppen, így megkért, hogy én menjek el a lakógyűlésre.* Mind az utóbbi, mind pedig az előbbi, „időbeli visszalépést” elősegítő nyelvi megoldás megfelel annak az általánosabb megfogalmazásnak, hogy a főmondat a mellékmondat számára – a modalitás befolyásolása mellett – referenciaidőt szolgáltat.

Megjegyezem még, hogy az *Az volt, hogy* típusú keretmondatokhoz kapcsolódó *hogy* kötőszó nem váltakozhat *amikor*-ral (szemben a *Volt, hogy* keretmondat *hogy* kötőszavával,

mely – mint láttuk – váltakozhat). A *hogy* másutt tapasztalható különféle (módhatározói, időhatározói és kifejtő) kötőszói és nem kötőszói használatait, a *hogy*, *ahogy*, *minthogy* szerepei közötti viszonyt alaposabban itt nem tudom elemezni.¹ Vö. pl. *Hogy történt ez? Hogy megérkezett Jancsi is, nekiláttak a vacsorának. Ahogy Jancsi megérkezett, nekiláttak a vacsorának. Minthogy mindenki ott volt, nekiláttak.*

Ha a módhatározói utalószó a mondat fókuszában van, s a mellékmondatban jelen vagy jövő idejű igealak szerepel, bizonytalan kimenetelű, de a múlt szóban forgó részletében még esedékes (eljävendőnek tartott) eseményről van szó, valamiféle múltbeli jövről („futur dans le passé”): *Úgy volt, hogy elmegyünk. Úgy volt, hogy jönni fognak.*

Vessünk egy pillantást az alábbi táblázatra, nézzük meg, hogyan fejeződhetnek ki különféle időármnyalatok ugyanazon morfológiai időkategória (a *-t ~ -tt* végződésű) múlt idő segítségével: *Kiment a kertbe. Az volt, hogy kiment a kertbe. Volt úgy, hogy kiment a kertbe. Úgy volt, hogy kimegy a kertbe.* – Az *Az volt* keretmondat a névszói elem (*az*) nélkül nem szokásos, illetve a puszta *volt* nem az *Az volt*, hanem a *Volt úgy* változatának minősül.

2. táblázat

Különféle időármnyaló keretmondatok egybevetése (*Az volt, hogy...*; *Volt úgy...*; *Úgy volt...*)

Besorolások, jelölések	I. Egyszeri esemény (cselekvés, történes)	II. Egyszeri (talán előidejű) esemény	III. Meghatározatlan idejű és számú (múltbeli) esemény. A két-két példamondat itt csak formai változatokat ad.	IV. A múltban esedékes esemény: a) egyszer esedékes esemény, b) talán többször esedékes esemény. Az a) és a b) jelzésű mondatok lényegesen különböznek.
1.	<i>Kiment a kertbe.</i>	<i>Az volt, hogy kiment a kertbe.</i> * <i>Az volt, kiment a kertbe.</i> * <i>Volt, kiment a kertbe.</i>	<i>Volt úgy, hogy kiment a kertbe.</i> <i>Volt, hogy kiment a kertbe.</i>	a) <i>Úgy volt, hogy kimegy a kertbe.</i> b) <i>Volt úgy, hogy kimegy a kertbe.</i>
2.	<i>Szerzett egy kuncsaftot.</i>	<i>Az volt, hogy szerzett egy kuncsaftot.</i> * <i>Az volt, szerzett egy kuncsaftot.</i> * <i>Volt, szerzett egy kuncsaftot.</i>	<i>Volt úgy, hogy szerzett egy kuncsaftot.</i> <i>Volt, hogy szerzett egy kuncsaftot.</i>	a) <i>Úgy volt, hogy szerzett egy kuncsaftot.</i> b) <i>Volt úgy, hogy szerzett egy kuncsaftot.</i>

¹ A *hogy* egyéb szerepeit szemléltető mondatok: *Hogy Jancsi is időben megérkezne, azt nem várta senki.* (A *hogy* tárgyi mellékmondatot vezet be.) – *Hogy megérkezett Jancsi, Éva feltette a levest melegedni.* A *hogy* itt időhatározói mellékmondatot vezet be. – *Ahogy Jancsi megérkezett, Éva feltette a levest melegedni.* Az *ahogy* is – sajátos, rákövekezést kifejező – időhatározói mellékmondatot vezet be, mely a módhatározói mellékmondatokkal összefüggést mutat. *Ahogy jöttek a vendégek, a fogasokat egyre inkább ellepték a kabátok.* Az *Ahogy* itt egyidejűség kifejezésében működik közre. (L. pl. HAADER 2000: 504–7.)

3.	<i>Kitakarítottuk a lakást.</i>	Az volt, hogy kitakarítottuk a lakást. ?*Az volt, kitakarítottuk a lakást. *Volt, kitakarítottuk a lakást.	Volt úgy, hogy kitakarítottuk a lakást. Volt, hogy kitakarítottuk a lakást.	a) <i>Úgy volt, hogy kitakarítottuk a lakást.</i> b) <i>Volt úgy, hogy kitakarítottuk a lakást (de sose lett belőle semmi).</i>
4.	<i>Sétáltunk kicsit a parton.</i>	Az volt, hogy sétáltunk kicsit a parton. ?*Az volt, sétáltunk kicsit a parton. *Volt, sétáltunk kicsit a parton.	Volt úgy, hogy sétáltunk kicsit a parton. Volt, hogy sétáltunk kicsit a parton.	a) <i>Úgy volt, hogy sétáltunk kicsit a parton.</i> b) <i>Volt úgy, hogy sétáltunk kicsit a parton (de sose lett belőle semmi).</i>

7. A *már* szórendi helyéről, egyszerű mondatban, idő-keretmondatban, a tartalmas mellékmondatban, több helyen. – Vajon a fenti idő-keretmondatok hogyan viszonyulnak a *már* partikulához, hogyan kombinálnak vele? Milyen preferált szórendi helye van a *már*-nak, s hogyan módosítja vagy erősíti meg a mondategység jelentését?

Az I. esetben inkább a prepozitív használat a valószínű, s a várható értelmezés az egyszerűség és jelenre vonatkoztatott eredményesség. *Már kiment a kertbe*: 'Már ott van, mert (mint várható volt), kiment'. Az értelmezés a „perfectum”-ok klasszikus értelmezéseire emlékeztet, anélkül, hogy itt kifejezetten morfológiai kategóriáról beszéljünk.

A II. esetben szintén prepozitív használatra számíthatunk, az egyszerűség és az eredményesség is feltehető, de az eredmény érvénye nem a jelenben, hanem a jelent megelőző referenciaidőben értelmezhető: *Az volt, hogy már kiment a kertbe. Csütörtökön is az volt, hogy már kiment a kertbe.* Az értelmezés (igaz: a mellékmondat aspektusértékének függvényében) a plusquamperfectum klasszikus értelmezéseire emlékeztet, anélkül, hogy paradigmatisztikus kategóriáról beszéljünk. A forma szerinti főmondat olyan időpontot (referenciaidőt) ad meg, amelyet a (nemfolyamatos aspektusértékű) esemény (annak ideje) megelőz.

A III. esetben a *már*-nak két lehetséges használata is van, ezek együtt és külön-külön is megvalósulhatnak. Az első mondategységben a szokásosabb hely az ige utáni, a másodikban az ige és az igekötő előtti: *Volt már úgy, hogy kiment. Volt úgy, hogy már kiment. Volt már úgy, hogy már kiment.* A főmondat (az idő-keretmondat) meghatározatlan idejű és számú, de azért inkább egyszeri (pontosabban: legalább egyszeri) esetre utal: *Volt már úgy, hogy kiment Ildi elé a vonathoz.* 'Ment már ki Ildi elé a vonathoz'. A második mondategységben szereplő *már* a „plusquamperfectum” szokásos leírását idézheti, szemantikai tekintetben: a „lebegő” referenciaidőt megelőző időpontot vagy időszakmentumot segít megragadni: *Volt úgy, hogy reggel hatkor már megette a reggelijét.* 'Nem tudni, hányszor és milyen napon, de előfordult, hogy (azon a nem tisztázható vagy nem tisztázandó napon) a hat órai időpontot megelőzőleg megette a reggelijét (az ám)'.

A IV. esetben a *már* a főmondatban megint inkább az igét követi. A mellékmondatra nem jellemző a *már* használata, inkább a *még* használatának van némi valószínűsége, feltehetőleg a relatív jövőbeliség (rákövetkezés) felmerülése folytán: *Úgy volt, hogy megjavítja a motort. Úgy volt, hogy még megjavítja a motort, s csak aztán indul.*

A fenti táblázatba *már*-okat, esetenként *még*-eket illesztve a következő képet látjuk:

3. táblázat

Főmondatbeli és mellékmondatbeli *már, még* partikulák

Besorolások, jelölések	I. Egyszeri esemény (cselekvés, történéis)	II. Egyszeri (talán előidejű) esemény	III. Meghatározatlan idejű és számú (múltbeli) esemény. A párhuzamos példamondatok itt lényegében csak formai változatokat adnak.	IV. A múltban esedékes esemény: a) egyszer esedékes esemény, b) talán többször esedékes esemény. Az a) és a b) jelzésű mondatok tartalmilag is lényegesen különböznek.
1.	<i>Már kiment a kertbe.</i>	<i>Az volt, hogy már kiment a kertbe (~ 'Addigra már kiment a kertbe').</i>	<i>Volt már úgy, hogy (már) kiment a kertbe. Volt, hogy (már) kiment a kertbe.</i>	a) <i>Úgy volt, hogy (még) kimegy a kertbe. Volt (már) úgy, hogy (még) kimegy a kertbe.</i>
2.	<i>Már szerzett (is!) egy-két kuncaftot.</i>	<i>Az volt, hogy már szerzett (is) egy-két kuncaftot.</i>	<i>Volt már úgy, hogy (már) szerzett (is) egy-két kuncaftot. Volt már, hogy (már) szerzett (is) egy-két kuncaftot. Volt már, hogy (ezután) még szerzett egy-két kuncaftot.</i>	a) <i>Úgy volt, hogy (még) szerez néhány kuncaftot. b) Volt már úgy, hogy (még) szerez néhány kuncaftot.</i>
3.	<i>Már kitakarítottuk a lakást.</i>	<i>Az volt, hogy már kitakarítottuk a lakást.</i>	<i>Volt már úgy, hogy kitakarítottuk a lakást. Volt már úgy, hogy addigra már kitakarítottuk a lakást.</i>	a) <i>Úgy volt, hogy (még) kitakarítjuk a lakást. b) Volt már úgy, hogy (még) kitakarítjuk a lakást (de sose lett belőle semmi).</i>
4.	<i>Már sétáltunk kicsit a parton. Sétáltunk már kicsit a parton.</i>	<i>Az volt, hogy már sétáltunk kicsit a parton.</i>	<i>Volt már úgy, hogy sétáltunk kicsit parton. Volt már úgy, hogy már sétáltunk kicsit a parton.</i>	a) <i>Úgy volt, hogy (még) sétálnak kicsit a parton. b) Volt úgy, hogy (még) sétálnak kicsit a parton (de sose lett belőle semmi).</i>

8. Nemptelikus (atelikus) igei szerkezetek folyamatos és nemfolyamatos értékű használatának egybevetése egyszerű mondatokban. – Szórendi és hangsúlyozásbeli szembenállások természetesen lehetségesek egy mondategységen belül is. Alább az A) oszlopban olyan, egymástól jelentéktelen mértékben különböző mondatok vannak, amelyek folyamatos aspektusértékűek, s amelyek – véleményem szerint – a beszélő számára (legalább belsőleg, képzeletben) azonosítható („konkrét”) időszegmentumra vonatkoznak. (Pl. *Én akkor már 'ott' üldögéltem az 'udvaron*). A B) oszlopban is egymáshoz tartalom és forma szerint közel álló mondatok szerepelnek, de egyébként ezekre a fenti állítások együttesen nem igazak: ezek vagy nem vonatkoztathatók azonosítható időszegmentumra, vagy nem folyamatos aspektusértékűek. Ezek a B) jelzésű mondatok heterogének, részben konkrét idővonatkozású, befejezett aspektusértékű, részben pedig általános és meghatározatlan idővonatkozású (egzisztenciális olvasatú, avagy közlő aspektusértékű) mondatok. Ezekről a különbségektől a B) jelzésű példákban belül itt eltekinthetünk. A példaképpen szereplő mondatok, a bennük szereplő igei szerkezetek mindegyike atelikus (nem kvantálható, eredményt, lexikálisan rögzített végpontot feltételező szituációkra vonatkoznak, vö. pl. KIEFER 1983. i. h.).

4. táblázat

Atelikus szerkezetek folyamatos és nemfolyamatos értékű szereplése

A)	Folyamatos aspektusértékű mondatok (nemptelikus igei szerkezettel)	B)	Nemfolyamatos aspektusértékű mondatok (nemptelikus igei szerkezettel)
A) 1. a)	<i>Én már 'üldögéltem az 'udvaron.</i>	B) 1. a)	<i>Én már ''üldögéltem az udvaron.</i>
A) 1. b)	<i>Én már 'ott 'üldögéltem az 'udvaron.</i>	B) 1. b)	<i>*Én már ''üldögéltem ott az udvaron. (Én már ''üldögéltem az udvaron.)</i>
A) 2.	<i>Én már az 'udvaron 'üldögéltem...</i>	B) 2.	<i>Én már ''üldögéltem az udvaron. (~ 1. a)</i>
A) 3. a)	<i>Én már (fél órája) az 'udvaron 'üldögéltem...</i>	B) 3. a)	<i>Én már ''üldögéltem 'fél 'órát az ''udvaron.</i>
A) 3. b)	<i>Én már (fél órája) az 'udvaron 'üldögéltem...</i>	B) 3. b)	<i>Én már ''üldögéltem fél órát az udvaron.</i>
A) 4.	<i>Én már 'ott 'üldögéltem az 'udvaron.</i>	B) 4.	<i>Én már ''üldögéltem kicsit az 'udvaron.</i>
A) 5.	<i>Én akkor már 'ott 'üldögéltem az 'udvaron.</i>	B) 5.	<i>Én addigra már 'üldögéltem kicsit az 'udvaron.</i>

Az A) 1. mondat jellemzésében, azt hiszem, ma elég nagy egyetértésekre lehet számítani. Az *én* nemcsak alanya, hanem bevezető része (topikja) és kiinduló tartalma, témája is a mondatnak. A *már 'üldögéltem az 'udvaron* részlet (két jól érzékelhető hangsúllyal) a mondat újságoló része, kommentje, és folyamatos aspektusérékű. Folyamatosnak érzékeljük, és mintegy várjuk annak kifejtését, mi más történt még ugyanabban a felidézett időben.

Kérdés, ki hogy értékelné az A) 2. jelzésű mondatot. Egyetértés volna feltehetőleg abban, hogy a személyes névmás itt is a mondat topikjában van. Abban is egyetértésre lehet számítani, hogy a mondat folyamatos aspektusértékű, hogy „egyidejűségi várakozást kelt”. Nem számítok egybehangzó véleményekre azonban a következő ponton. Elképzelhetőnek tartom, hogy az *udvaron* határozót valaki fókuszbelinek értékeli (s azt mondja, hogy az *üldögéltem* itt inkább hangsúlytalan, illetve hangsúlytalan ejtése jobban ideillik), s az is

elképzelhető, hogy valaki az *udvaron* határozót a topik részének tekinti, akárcsak ebben a mondatban: *Én az udvaron kitergettem a pelenkát, Mari pedig rendet csinált a konyhában.* Szerintem azonban nem ez a helyzet áll fenn. Míg például a *Klári az udvaron van* mondatban az *udvaron* határozó valóban a fókuszban áll (és az *udvaron van* szintagma nem cserélhető föl a *van az udvaron* szintagmával, az *'udvaron 'ül* és az *'ül az 'udvaron* szintagmák két azonos súlyú – felcserélhető – elemből állnak, s egyaránt folyamatosak.

Hasonlóképpen: míg a pusztá tárgy, mint ismeretes, az ige előtt állva (OV) többnyire szólamot kezd, a fókuszpozíciót tölti be (*levelet ír*), s nem váltakozik szabadon a VO elrendezéssel, a határozott (specifikus) tárgy igét megelőző és igét követő elhelyezése egyenértékű lehet: *írja a levelet – a levelet írja* (l. WACHA 1989: 312, 1998: 67).

Az *'udvaron 'ül* mondatban vagy mondatsegmentumban tehát az *udvaron* se nem a topik része, se nem a fókusz tartalma. A fenti mondatok közül a baloldaliak, mint jeleztem, könnyebben alkalmazhatók egyidejűség kifejezésére. Figyeljük meg a következő kis szöveget: a) *Mikor Klári hazajött, én az 'udvaron 'üldögéltem.* – b) *Bementünk, megvacso-
ráztunk. Klári azt mondta: Menjünk ki, ' üldögéljünk kicsit az 'udvaron.* – (Ma) *én már 'üldögéltem az udvaron, nem megyek, mondtam.* – d) *De Teri 'ott 'üldögél, beszéljess veled
egy kicsit!* – Az a) és a d) jelzésű mondatban a folyamatos aspektusértékű elrendezések (az *'udvaron 'üldögéltem*, illetve az *'ott 'üldögél*) az egyidejűség kifejezésének kedveznek.

9. A 7. pontban bemutatott (különbéle aspektuális és/vagy temporális árnyalatokat felmutató) mondatok egyaránt kombinálhatók a **4.** és az **5.** pontban bemutatott időkeretmondatokkal:

5. táblázat

Időárnyaló keretmondatok nemtelikus tartalmú mellékmondatokkal

A)	Időárnyaló főmondat + folyamatos (nemtelikus) tartalmú mellékmondat	B)	Időárnyaló főmondat + nemfolyamatos tartalmú mellékmondat
1.	<i>Volt, hogy én már az udvaron üldögéltem, mikor Klári megjött.</i>	1.	<i>Volt, hogy én már 'üldögéltem az udvaron, mikor (mire) Klári megjött.</i>
2. a)	<i>Volt, hogy mikor Klári megjött, én már az 'udvaron 'üldögéltem.</i>	2. a) = 1.	<i>Volt, hogy én már 'üldögéltem az udvaron, mikor (mire) Klári megjött.</i>
2. b)	<i>Volt, hogy mikor Klári megjött, én már 'üldögéltem az 'udvaron.</i>	2. b) = 1.	<i>Volt, hogy mire Klári megjött, én már 'üldögéltem az udvaron (eleget).</i>
2. c)	<i>Volt, hogy mikor Klári megjött, már 'kinn üldögéltem az 'udvaron.</i>	2. c)	<i>*Volt, hogy mire Klári megjött, én már 'üldögéltem az udvaron kinn.</i>
2. d)	<i>Volt, hogy mikor Klári megjött, én (már) éppen ('kinn) 'üldögéltem az 'udvaron.</i>	2. d)	<i>Volt, hogy én már üldögéltem kicsit az udvaron, mikor/mire Klári megjött.</i>
3.	<i>Úgy volt, hogy mikor Klári megjön, én majd biztosan kinn üldögélek az udvaron.</i>	3.	<i>Úgy volt, hogy mikor Klári megjön, biztosan üldögélünk kicsit az udvaron.</i>
4.	<i>Volt úgy, hogy mikor Klári megjön, én majd kinn üldögélek az udvaron (de ebből sosem lett semmi).</i>	4.	<i>Volt úgy, hogy mikor Klári megjön, üldögélünk kicsit az udvaron (de ebből se lett semmi).</i>

10. A fent bemutatotthoz hasonló kombinációk, feltehetőleg gyakoribbak (produktívabbak) telikus, határpontos igék, illetve ilyeneken alapuló A) progresszív, folyamatos B) befejezett vagy közlő aspektusú (egzisztenciális olvasatú) mondat egységek felhasználásával:

6. táblázat

Időt elbizonytalanító főmondatok, telikus
(részint folyamatos, részint befejezett) mellékmondatokkal

A)	Idő-keretmondat telikus folyamatos (progresszív) mondat egységgel	B)	Idő-keretmondat (telikus) befejezett aspektusú mondat egységgel
1.	<i>Volt, hogy én már 'jöttem 'ki a vízből, mikor Sándor leért a partra.</i>	1.	<i>Volt, hogy én már kijöttem a vízből, mikor (mire) Sándor leért a partra.</i>
2.	A megfordítás itt nem lehetséges: a <i>kijön</i> : <i>jön ki</i> viszony nem analóg az <i>udvaron üldögél</i> : <i>üldögél az udvaron</i> viszonyal.	2.	Megfordítás itt sem lehetséges. A <i>kijön</i> : <i>jön ki</i> viszony nem analóg az <i>udvaron üldögél</i> : <i>üldögél az udvaron</i> viszonyal.
3.	<i>Úgy volt, hogy mikor Sándor megjön, én majd (éppen) jövök ki a vízből.</i>	3.	<i>Úgy volt, hogy mikor Klári megjön, én majd (egyből) kijövök a vízből.</i>
4.	<i>Volt úgy, hogy mikor Sándor megjön, én már majd jövök ki a vízből (jövök hazafelé Afrikából).</i>	4.	<i>Volt úgy, hogy mikor Sándor megjön, én kijövök a vízből.</i> <i>Volt úgy, hogy mikor Sándor megjön Izlandból, én is hazajövök Afrikából.</i>

Az *Az volt...* és a *Volt úgy...* főmondatú formák folyamatos (ezen belül progresszív) és befejezett aspektusértékű szegmentumokkal egyaránt összeférnek. Alábbi példáinkban több helyen telikus igei szerkezeteket használunk. A telikus szerkezetek végeredmény feltevését igénylik, de a telikus minősítés használatunkban független attól, hogy elért végeredményről van-e szó (a *'ment 'haza* folyamatos és a *hazament* befejezett forma egyaránt telikus). A B rövidítés befejezett aspektusérékű szerkesztményre (igealakra, szintagmára, mondat egységre), az F rövidítés folyamatos aspektusértékű szerkesztményre, a K meghatározatlanul közlő aspektusértékű (egzisztenciális olvasattal rendelkező) szerkesztményre utal.

7. táblázat

Különféle időárnyaló keretmondatok, telikus tartalmú
(folyamatos, befejezett, meghatározatlanul közlő: F, B, K) mellékmondatokkal

A)	Besorolások, jelölések	Egyszeriség, specifikus idővonatkozás	B)	Besorolások (a mellékmondaton belül)	Meghatározatlan idővonatkozás, lehetséges többszöriség
1.	B + B (rákövetkezés)	<i>Az volt, hogy Jani már kijött vízből, mikor Éva leért a partra.</i>	1.	B + B (rákövetkezés)	<i>Volt úgy, hogy Jani már kijött a vízből, mikor Éva leért a partra.</i>
2.	F + B (egyidejűség, bennfoglalás)	<i>Az volt, hogy Jani már 'jött 'ki a vízből, mikor Éva leért a partra.</i>	2.	F + B (egyidejűség, bennfoglalás)	<i>Volt úgy, hogy Jani már 'jött 'ki a vízből, mikor Éva leért a partra.</i>
3.	F + F (nyitott egyidejűség)	<i>Az volt, hogy Jani már 'jött 'ki a vízből, mikor Éva még csak 'ment 'befelé.</i>	3.	F + F (nyitott egyidejűség)	<i>Volt úgy, hogy Jani már jött ki a vízből, mikor Éva még csak 'ment 'befelé.</i>

4.	B + B	Az volt, hogy Jani már megevett egy kukoricát, mikor Éva leért a partra.	4.	B + B (rákövetkezés)	Volt úgy, hogy Jani már megette a kukoricát (megevett egy kukoricát), mikor Éva leért a partra.
5.	F + B (egyidejűség, bennfoglalás)	Az volt, hogy Jani már 'ette a 'kukoricát, mikor Éva lejött / lement / leért a partra.	5.	F + B (egyidejűség, bennfoglalás)	Volt úgy, hogy Jani már 'ette a 'kukoricát, mikor Éva leért a partra. Volt úgy, hogy Jani már javában 'ette a 'kukoricát, mikor Éva leért a partra.
6.	B + B (időbeli különbözés, egymásutániség, rákövetkezés)	Az volt, hogy Jani már hazajött Harkovból, mikor Éva Madridból Párizsba érkezett.	6.	B + B (időbeli különbözés, egymásutániség, rákövetkezés)	Volt úgy, hogy Jani már hazajött Harkovból, mikor Éva Madridból Párizsba érkezett.
7.	F + B	Az volt, hogy Jani már jött hazafelé Harkovból, mikor Éva Madridból Párizsba érkezett.	7.	F + B	Volt úgy, hogy Jani már jött hazafelé Harkovból, mikor Éva Madridból Párizsba érkezett.
8.	K + B (időbeli különbözés, egymásutániség)	Az volt, hogy Jani tért már vissza bevásárló körútról üres kézzel, mikor először találkozott Gábor új barátaival.	8.	K + B (időbeli különbözés, egymásutániség)	?? Volt úgy, hogy Jani tért már vissza bevásárló körútról üres kézzel, mikor először találkozott Gábor új barátaival.
9.	F + F egyidejűség (statikus szituációk)	Az volt,, hogy míg ott feküdtek, rettenetesen tűzött a nap, és nem éreztek semmi indíttatást [hogy bármit is csináljanak].	9.	F + F egyidejűség (statikus szituációk)	Volt úgy, hogy míg ott feküdtek, rettenetesen tűzött a nap, és nem éreztek semmi indíttatást [hogy bármit is csináljanak].

Az egyszerű mondat keretei között olykor nehéz egy-egy folyamatos aspektusú szerkesztmény egzisztenciális olvasatát előállítani. A *már 'ment 'haza* párhuzamának vélhető *'ment már haza* formát inkább a befejezett (és egyszerűséget preferáló) *hazament* megfelelőjének értékeljük. Világosan megérződik viszont a szembenállás az összetett mondatokban: *Volt úgy, hogy hazament (és lefeküdt aludni) : Volt úgy, hogy ment haza (és azon morfondírozott, mitévő legyen)*. Alighanem ritka viszont, hogy az esemény ideje kétszeres elbizonytalanításnak „essék áldozatul”. Mindamellet ez is lehetséges: *Volt úgy, (talán többször is), hogy már 'ment haza abban a hónapban, ezért nem kapta meg a megígért jutalom-eltávozt.*

11. Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy ez az írás az a) *Volt úgy, hogy...; Volt, hogy...; Volt, amikor...;* b) *Az volt, hogy... és c) Úgy volt, hogy...* idő-keretmondatok viselkedését, jelentését vizsgálja, az alárendelt tagmondatok aspektuális jellemzőinek függvényében. A szóban forgó idő-keretmondatok olyan redukált tartalmú főmon-

datok, amelyek a mondategész propozicionális tartalmát nem vagy alig értintik, a referenciáidő árnyalt megadásával azonban jelentősen módosítják a mondategész időértékét. Az idő-keretmondatok a nekik alárendelt mondat morfológiai megadott idejével (az igeidővel) és a mondat aspektuális jellemzőivel együttműködve fejtik ki hatásukat.

A *Volt úgy, hogy...*, *Volt, hogy...*, *Volt amikor...* keretmondatok az egész mondatnak hangsúlyosan közlő aspektusértéket (más megközelítés kifejezőmódját követve: „egzisztenciális olvasatot”) írnak elő, vagyis az alárendelt mellékmondatbeli ige múlt idejű igéjével együttműködve a beszédidőt megelőző, de pontosabban meg nem határozott időpontra vagy időszementumra és meghatározatlan számú előfordulásra utalnak. – Az *Úgy volt, hogy...* idő-keretmondat az alárendelt mellékmondat jelen vagy jövő idejű igéjével a múltbeli referenciáidőt követő eseményre utal, amely a beszédidőt meg is előzheti, de követheti is. – Az *Az volt, hogy* keretmondat a nemfolyamatos (illetve befejezett) aspektusértékű, múlt idejű igét tartalmazó alárendelt mondatnál gyakran plusquamperfectum-szerű időértéket ad, vagyis „visszakapcsoló múltbeli előidejűséget” fejez ki. – Az *Az volt, hogy* keretmondat folyamatos aspektusértékű, múlt idejű igét tartalmazó alárendelt mondatnál nem plusquamperfectum-szerű időértéket ad, hanem múltbeli egyidejűség kifejezésére ad lehetőséget, attól függetlenül, hogy az alárendelt mondat közelebből telikus, atelikus vagy statikus szituációt fejez-e ki.

Megpróbálok együttesen felidézni – két összetett mondatban, egy rövid kis szövegben – a fent látott időkifejező eszközök többségét: *Lám, egyszer elindultak, volt úgy, hogy elfáradtak, úgy volt, hogy abbahagyják, volt úgy, hogy ki is dobják, talán már abbahagyták – hagyták már abba többször, most újra abbahagyták, kezdik már újra, látom, azt hiszem, újra kezdik, úgy látszik, újrakezdi. Volt úgy, hogy elhalasztjuk, úgy volt, hogy megrostáljuk, hogy ez van, megstatáljuk, az volt, hogy elvesztettük, az van, hogy megkerestük, vagy éppen most keressük.*

Hivatkozott irodalom

- BALOGH JUDIT, Az igekötő. In: KESZLER szerk. 2000: 264–7.
- BÜKY LÁSZLÓ – MALECZKI MÁRTA szerk. 1998. A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III. Szeged.
- ELEKFI LÁSZLÓ 1998. Tagmondatok szubjektív igazságértéke kételemű tételkapcsolatokban. *Linguistica, Series A. Studia et Dissertationes* 20. Bp.–Szeged.
- GYURIS BEÁTA 1998. Temporális kvantorok a magyarban. In: BÜKY–MALECZKI szerk. 1998: 41–58.
- GYURIS BEÁTA 2003. Az igék jelentése és az eseményszerkezet. In: KIEFER szerk. 2003: 9–31.
- HAADER LEA 2000. Nem bővítményt kifejező mellékmondat. In: KESZLER szerk. 2000: 483–4.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1969. A funkcionális magyar mondat alapjai. Bp.
- HEGEDŰS RITA 2006. Magyar nyelvtan, formák, funkciók, összefüggések. Bp.
- JÁSZAY LÁSZLÓ 2002. Megjegyzések az aspektus tipológiájához. *Modern Filológiai Közlemények* 2: 5–17.
- KATHI ERZSÉBET 2004. Egzisztenciális mondatok az orosz és a magyar nyelvben. PhD-értekezés tézisei. Bp.
- KESZLER BORBÁLA szerk. 2000. Magyar Grammatika. Bp.
- KIEFER FERENC 1983. Az előfeltevések elmélete. Bp.
- KIEFER FERENC 1984. A magyar aspektusrendszer vázlata. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 15: 127–49.
- KIEFER FERENC szerk. 2003. Igék, főnevek, melléknevek. Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről. Bp.

KIEFER FERENC, Az aspektus és a mondat szerkezete. In: KIEFER FERENC szerk. 1992. Strukturális magyar nyelvtan 1: 797–886.

KIEFER FERENC – GYURIS BEÁTA 2006. A progresszív aspektus. In: KIEFER FERENC főszerk., Magyar nyelv. Bp. 209–21.

É. KISS KATALIN 2004. Egy igekötőelmélet vázlata. Magyar Nyelv 100: 15–43.

KRÉKITS JÓZSEF 1997. Педагогическая грамматика русского глагола. Семантика и прагматика. Szeged.

LENGYEL KLÁRA, Az ige. In: KESZLER szerk. 2000: 81–94.

MALECZKI MÁRTA 1998. A határozatlan alanyok különféle értelmezései. In: BÜKY–MALECZKI szerk. 1998: 261–80.

MALECZKI MÁRTA 2001. Az információs szerkezet, a szintaktikai szerkezet és az aspektus összefüggései a magyarban: A progresszív és az egzisztenciális aspektus a magyarban. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – BÁNRÉTI ZOLTÁN – É. KISS KATALIN szerk., Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Bp. 165–81.

NÉMETH RENÁTA é. n. Az aspektus a magyar mind idegen nyelv oktatásában. A Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet On-line Módszertani Folyóirata. [Http://www.bbi.hu/index.php?id=83&cid=195](http://www.bbi.hu/index.php?id=83&cid=195).

PADUCSEVA, JELENA 2001. Az igeidő és az igeszemlélet grammatikai kategóriái. In: PAPP FERENC szerk., A moszkvai szemantikai iskola. Bp. 123–38.

PÁTRÓVICS PÉTER 2004. Az aspektus története és tipológiája. Bp.

SIMONYI ZSIGMOND 1884. Fordul elő. Magyar Nyelvőr 13: 356–64.

SZILI KATALIN 2001. A perfekтивitás mibenlétéről a magyar nyelvben a *meg* igekötő funkciói kapcsán. Magyar Nyelv 97: 262–82.

TÓTH JÓZSEF 2004. Kognitív orientációs pontjaink. In: GECSÓ TAMÁS szerk., Variabilitás és nyelvhasználat. Bp. 272–9.

VARASDI KÁROLY 2003. Két szemantikailag sajátos igeosztály. In: KIEFER szerk. 2003: 125–36.

VARASDI KÁROLY 2006. Progressive and the imperfective. Doktori értekezés. Bp.

BAKRÓ-NAGY MARIANNE – BÁNRÉTI ZOLTÁN – É. KISS KATALIN szerk. 2001. Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Bp.

VARGA LÁSZLÓ 1991. A magyar névszói állítmány kérdéséhez: Nyelvtudományi Közlemények 83: 79–95.

VARGA LÁSZLÓ 1997. Brassai Sámuel és kortársai a magyar mondat hangsúlyozásáról. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 41: 143–53.

WACHA BALÁZS 1989. A folyamatos – nem-folyamatos szembenállásról. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 17: 279–328.

WACHA BALÁZS 1998. Brassai előtt, Brassai után. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 42: 45–67.

WACHA BALÁZS 2001. Időbeliség és aspektualitás a magyarban. Nyelvtudományi Értekezések 149. Bp.

WACHA BALÁZS 2004. Partes in toto. In: LADÁNYI MÁRIA – DÉR CSILLA – HATTYÁR HELGA szerk., „Még onnét is eljutni túlra...” Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére. Bp. 384–98.

WACHA BALÁZS

Temporal sentence frames

This paper explores the behaviour and meaning of temporal sentence frames of the type (a) *Volt úgy, hogy...*, *Volt, hogy...*, *Volt, amikor...* ‘It has already been the case that...’, (b) *Az volt, hogy...* ‘What happened was that...’, (c) *Úgy volt, hogy...* ‘The idea was that...’, in view of the aspectual char-

acteristics of the subordinate clauses involved. The temporal sentence frames in question are reduced main clauses that hardly influence the propositional content of the whole sentence, or not at all; yet, by accurately pinpointing the reference time, they modify the temporal value of the sentence to a significant extent. Temporal sentence frames exert their influence in conjunction with the morphologically encoded temporal character (tense) of the subordinate clause and with the aspectual character of the whole sentence.

BALÁZS WACHA